

۷

خودت را
تماشا کن

گزیده

مرصاد

العباد

www.ketab.ir

نجم الدین رازی

گردآوری و تالیف

حسن‌محمّزاده

خودت را
تجشاکن

گزیده مرصاد العباد

نجم‌الدین رازی

۱۴+ سال

- گردآوری و تالیف: حسنا محمدزاده
- مدیر هنری مجموعه: احمد قائمی مهدوی
- صفحه آرا: سعید بهرامی دارستانی • چاپ نخست: ۱۴۰۰
- شمارگان: ۵۰۰ نسخه • شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۲۹۱-۹۸-۸
- چاپ: خانه فرهنگ و هنر گویا

سرشناسه: نجم رازی، عبدالله بن محمد، ۵۷۰-۶۵۴ ق.

عنوان قرار دادی: مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد. فارسی. برگزیده

عنوان و نام پدیدآور: گزیده مرصاد العباد/ نجم‌الدین رازی؛ گردآوری و تالیف حسنا محمدزاده.

مشخصات نشر: تهران: نشر گویا، ۱۴۰۰. • **مشخصات ظاهری:** [۱۰۸] ص.؛ مصور.

فروست: خودت را تماشا کن: ۷. • **شابک:** ۹۷۸-۶۲۲-۷۲۹۱-۹۸-۸ • **وضعیت فهرست‌نویسی:** فیبا

یادداشت: کتاب حاضر برگزیده‌ای از "مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد" تالیف نجم رازی است.

یادداشت دوم: کتابنامه: ص. [۱۰۷-۱۰۸]: همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: تصوف -- متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع: Sufism -- Early works to 20th century

موضوع: تصوف -- متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع: Mysticism -- Early works to 20th century

موضوع: نثر فارسی -- قرن ۱۴

موضوع: Persian prose literature -- 13th century

شناسه افزوده: محمدزاده، حسنا، ۱۳۶۰-، گردآورنده

رده‌بندی کنگره: B۲۷۸۲ • **رده‌بندی دهویی:** ۲۹۷/۸۲

شماره کتابشناسی ملی: ۸۴۱۰۴۶۲

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

نشر گویا

خیابان کریم خان زند، روبه‌روی ایرانشهر، پلاک ۸۹

تلفن: ۸۸۸۲۸۸۸۴ - ۸۸۲۱۳۴۴۱

www.gooyabooks.com info@gooyapub.com

حق چاپ و انتشار کلیه مطالب محفوظ است.

هرگونه اقتباس و استفاده از مطالب منوط به

دریافت اجازه از ناشر می‌باشد.

gooya.publication
gooyabookstore

فهرست

پیشگفتار / ۷

مقدمه / ۹

مرصاد العباد / ۱۷

- سخن ارباب طریقت و بیان سلوک / ۱۹ • روش این کتاب / ۲۰
- فطرت ارواح / ۲۳ • ملکوتیات / ۲۵ • عوالم مختلف از ملک و ملکوت / ۲۶
- داستان آفرینش آدم / ۲۹ • تعلق روح به قالب / ۳۷ • کُجَب روح انسان / ۴۲
- حکمت تعلق روح به قالب / ۴۴ • احتیاج به انبیاء در پرورش انسان / ۴۸
- ختم نبوت به محمد (ص) و محو ادیان / ۵۰ • تربیت قالب انسان بر قانون شریعت / ۵۵
- تزکیت نفس و معرفت آن / ۵۸ • تصفیة دل بر قانون طریقت / ۶۱ • تخلیه روح بر قانون حقیقت / ۶۲ • احتیاج به ذکر و اختصاص به ذکر لا اله الا الله / ۶۹ • کیفیت ذکر گفتن و شرایط و آداب آن / ۷۰ • احتیاج مرید به تلقین ذکر از شیخ و خاصیت آن / ۷۲
- احتیاج به خلوت و شرایط و آداب آن / ۷۶ • تعلق غیبی و فرق میان خواب و واقعه / ۷۸
- مشاهدات انوار و مراتب آن / ۸۰ • مکاشفات و انواع آن / ۸۲
- تجلی ذات و صفات خداوندی / ۸۵ • ظهور و حکمت خداوندی / ۸۷
- معاد نفس ظالم و آن نفس لَوَّامه است / ۹۱ • معاد نفس مقتصد و آن نفس مطمئنه است / ۹۷ • معاد نفس سابق و آن نفس اماره است / ۱۰۲ • منابع / ۱۰۷

پیشگفتار

مرصادالعباد داستان دلکش سرگذشت انسان، از آغاز خلقت تا معاد است و در آن هدف از آفرینش و زندگی، کسب معرفت و رسیدن به مقام قرب الهی بیان شده است. از شواهد پیاپی است که مطالب کتاب مورد استقبال بی نظیر خانقاه نشینان بوده و جذاب ترین بخش های آن، مربوط به داستان خلقت آدم و شرح عالم ارواح است.

مرصادالعباد یادگار یکی از پرآشوب ترین دوره های تاریخ ایران است. دوره ای که به دلیل جنگ های داخلی، هجوم قوم مغول، فراهم شدن زمینه انقراض خلافت بغداد و تعدد بحث های فکری میان فرقه های مختلف، اهمیت ویژه ای دارد؛ از این رو این کتاب به مؤلف خود شهرت جاودانه ای در ادب فارسی و عرفان اسلامی بخشیده است. اگرچه نجم رازی مبتکر طریقت خاصی نیست اما اثر باقی مانده از او در اذهان صوفیان تأثیر چشم گیری داشته است. مولوی که سال های جوانی اش با دوران پیری نجم، مقارن بوده و باروایتی که بیشتر به افسانه شبیه است با هم حشر و نشر داشته اند؛ این کتاب را در دست داشته و از آن در آثارش بهره برده. حافظ هم

از آن تأثیرات زیادی پذیرفته است.

از آن جایی که مخاطب امروز برای آشنایی با عرفان و دریافت زیبایی‌های شعر عرفانی به دانستن این زبان و اصطلاحات خاص آن نیازمند است، در تلخیص و گزینش کتاب و برای ارتباط مؤثرتر با نسل امروز، تلاش شده مطالب جذاب انتخاب شود و هر مطلبی که نمی‌تواند مورد اقبال عموم مخاطبان قرار گیرد - به شیوه‌ای که به چارچوب اصلی اثر، لطمه وارد نکند - حذف شود.

مرصاد العباد در پنج باب و چهل فصل و مبنی بر سه اصل مبدأ، معاش و معاد تألیف شده است. در این گزینش، از باب پنجم کتاب که براساس شناخت وضع و حال طبقات مختلف جامعه آن روز و شیوه‌های سلوک آنان است، انتخابی صورت نگرفته است.

در پی این سطرها، مقدمه مختصری درباره سرگذشت مؤلف، شخصیت، روزگار و سایر آثار او می‌خوانید. علاقمندان به توضیحات بیشتر می‌توانند به مقدمه و متن کامل این کتاب، به اهتمام «دکتر محمد امین ریاحی» مراجعه کنند.

حسنا محمدزاده

آذر ماه ۱۳۹۸

مقدمه

نجم رازی در سال ۵۷۳ ه. ق در شهر ری به دنیا آمد و دوران کودکی و علم‌اندوزی اش در ری گذشت؛ شهری که در آن دوران در اوج شکوفایی فرهنگی بود و مدرسه‌ها و کتاب‌خانه‌ها و خانقاه‌های زیادی داشت. نام و نسب او به طور کامل چنین است: نجم‌الدین ابوبکر عبدالله بن محمد بن شاهور بن انوشیروان بن ابی النجیب الاسدی رازی. او تخلص خود را در پایان عمرش «نجم» یا «نجم رازی» آورده است. معاصران نجم به سبب تربیت و پرورش مریدان بسیار، به او لقب «دایه» داده‌اند، چرا که آن‌ها را به تعبیر خود با «شیر طریقت و ولایت» می‌پرورده است. نجم دایه در مذهب، هم عقیده اهل سنت و جماعت بوده و مذهب حنفی داشته و در اصول، پیرو اشعریان^۲ بوده است. وی در سال ۶۵۴ ه. ق در سن ۸۱ سالگی

۱. نام یکی از شاخه‌های مذاهب اهل سنت است و در بین مذاهب چهارگانه اهل سنت بیشترین پیرو را دارد.

۲. اشاعره یا اشعریان نامی است بر پیروان ابوالحسن اشعری. آن‌ها بر قرآن و سنت تأکید می‌ورزند و نقل را بر عقل ترجیح می‌دهند و معتقدند حق تعالی مالک خلاق است و هر چه اراده‌اش باشد انجام می‌دهد.

در بغداد درگذشت و در گورستان شونیزیۀ بغداد که در غرب دجله و میان بغداد و کاظمین قرار داشت، به خاک سپرده شد. جایی که در آن گروه زیادی از صوفیان معروف آرمیده بودند.

روزگار کودکی و نوجوانی

در سال ۵۸۲ق در جنگ‌های مذهبی ری بسیاری از مردم کشته شدند و شهر ویران شد. در این حوادث ابتدا حنفی‌ها و شافعی‌ها، شیعیان را قلع و قمع کردند و سپس شافعی‌ها بر حنفی‌ها تسلط یافتند. نجم در آن روزگار کودکی ۹ ساله بود و از آن جا که خانواده‌اش، حنفی بودند از این آشوب‌ها برکنار نماند.

رساله کوچکی به نام «رسالة الطيور» از نجم به جا مانده که نامه‌ای است از زبان ستم‌دیدگان ری، و مربوط به سال‌های جوانی او، و تصویری از رنج‌های اهالی ری در آن روزگار است.

نجم در سال‌های جوانی وقتی شانزده، هفده سال بیشتر نداشت به علت آشفته‌گی‌های ری، ترک وطن کرد و به شیوۀ صوفیان آن روزگار عمر را به سیر و سفر گذراند.

سفرها و سوانح زندگی

او از نواحی حجاز و مصر و شام و عراق و روم و آذربایجان و اران و خراسان دیدن کرد به طوری که در سال ۶۰۰ق در مصر و شام بود و در همان سال سعادت زیارت خانه خدا را یافت. شخصیت فکری و معنوی نجم در خراسان و خوارزم شکل گرفت

و در همان نواحی به جمع مریدان عارف نامی آن روزگار، مجدالدین بغدادی پیوست و سپس خود به مقام شیخی یکی از خانقاه‌ها رسید.

نجم، بعد از مدتی از خوارزم دل آزرده شد چرا که پادشاه آن جا تعصبی در مذهب اهل سنت نداشت و به خلیفه عباسی کینه می‌ورزید؛ از طرفی به حکمت و فلسفه متمایل بود و قدر صوفیان را نمی‌دانست تا آن جا که «مجدالدین بغدادی» مراد نجم را در رود جیحون انداخت و «بهاء ولد» پدر مولوی از دست او بلخ را به قصد روم ترک کرد. علاوه بر همه این‌ها، خبرهای حمله مغول، عزم نجم را برای ترک خوارزم جزم کرد.

در سال ۵۶۱۷ ق. مغول‌ها از راه بلخ و هرات و طوس به ری رسیدند و دست به کشتار فجیعی زدند که شمار کشتگان آن ۵۰۰ هزار تن ذکر شده است. نجم که نزدیک به یک سال در بلاد عراق گویا در راه گاه خود در بیم و اضطراب به سر می‌برد، در لحظه‌های آخر، زن و فرزندانش را رها کرد و با جمعی از مریدان، به سمت همدان رفت. اما سپاه مغول همدان را هم محاصره کرد. نجم پیش از محاصره همدان با جمعی از مریدان به سمت اربیل و سپس قیصریه رفت. در همان حال از ایران خبر رسید که مغول‌ها ری را گرفتند و قتل عام کردند و اکثر خاندان نجم شهید شدند، اما بعدها مژده سلامت خانواده‌اش به او رسید.

نجم، تصمیم گرفت در روم بماند برای همین در متن مرصادالعباد دست برد و

۱. سلطان‌العاشقین مجدالدین ابوسعید شرف بن مؤید بن محمد بن ابوالفتح خوارزمی بغدادی، شیخ الشیوخ خوارزم بوده است.

۲. اربیل هم‌اکنون نام شهری در شمال عراق نزدیک به مرز ترکیه و ایران است.

۳. دومین پایتخت سلجوقیان روم.

تحریر دومی از آن به نام کیقباد آماده و به او تقدیم کرد؛ اما در روم هم مدت زیادی دوام نیاورد. وی در مقدمه «مرموزات اسدی» از سه سال در به دری در آن دیار گلایه کرده است. دلیل ناامیدی نجم از پادشاه سلجوقی هم مشخص است او اگرچه در مقدمه مرصاد العباد از علاء الدین کیقباد^۱ ستایش کرده؛ اما در فصل های اول و دوم باب پنجم، مطالبی درباره سلوک پادشاهان همراه با پندهایی تلخ و گزنده آورده است و در فصل های دیگر هم با گوشه و کنایه از سستی و بی غیرتی پادشاهان در برابر هجوم مغول سخن گفته است.

نجم در سال ۶۲۱ با گروهی از صوفیان به ارزنجان رفت؛ اما آن جا هم جایی نبود که انتظارهای او را برآورده کند چراکه اکثر ساکنان ارزنجان ارمنی بوده و اهل خلوت و خانقاه نبودند. مدت اقامت او در ارزنجان به طور دقیق مشخص نیست؛ اما قدر مسلم، او سال های پانزدهم عمر را در بغداد به سر برده و آثار عربی خود را در آن شهر نوشته است.

شخصیت و طریقت

نجم، مردی ساده ضمیر بوده است و جهان بینی او را می توان در «عشق ستایی» و «عقل ستیزی» خلاصه کرد. می توان گفت نفی عقل، اساس فکر و اعتقاد او بوده است و نفرت شدیدی نسبت به فیلسوفان داشته و هیچ فرصتی را برای محکوم کردن آنان از دست نمی داده است. و آن ها را به تهمت عدم متابعت از انبیاء، همراه و دوزخی می شمرد.

در قرن هفتم دو شیوه تصوّف رواج داشته: یکی «تصوّف عاشقانه» که از

۱. یازدهمین، بزرگ ترین و نامدارترین سلطان سلجوقیان روم.

معاصران نجم، «عطار» و «مولوی» نمونه کامل این گروه‌اند و دیگری «تصوّف عابدانه» که از معاصران وی «ابن عربی» و «ابن فارض» از نامداران این گروه‌اند. اما تصوّف نجم، جمع این دو شیوه یعنی آمیختن عشق و عبادت بوده است که از یک سو دلبستگی‌اش به احکام شرع را نشان می‌دهد و از سویی عشق را لازمه معرفت و سلوک می‌داند، اما سؤال اینجاست که افکار و اعتقادات او چه تأثیری بر زندگی‌اش داشته است؟

انتقادی از نجم

برخی محققان ایرادهایی به وی گرفته‌اند از جمله این که ایستادگی و فداکاری را برای دیگران تجویز کرده و خود زن و فرزند را در چنگ دشمنان رها کرده و با مریدان‌اش فرار کرده است. دیگر این که بالاترین نصیحتش به ثروتمندان این بوده که اموالی را به خانقاه‌نشینان بدهند و این نشان از آن دارد که بیش از آزادگی عارفانه، در بند خودپرستی بوده است. علاوه بر آن گفته‌اند: او که مریدان را به بریدن از دنیا و خلوت‌گزینی سفارش کرده، از زندگی‌اش برمی‌آید که گوشه چشمی به جاه و ناز و نعمت دنیا داشته است. حکایات فراوانی از خویشتن‌داری اکثر صوفیان در نخستین قرن‌های اسلامی روایت شده است؛ اما وقتی به احوال نجم می‌رسیم می‌بینیم که کار او در تقدیم مرصادالعباد به نام کیقباد با این سنت‌ها خیلی سازگار نیست.

آثار فارسی نجم

علاوه بر مرصادالعباد، آثار دیگری به زبان فارسی از نجم در دست است از جمله:

۱. عقل و عشق یا معیار الصدق، که خلاصه باب‌های دوم و سوم مرصاد است. ۲.
- مرموزات اسدی در مزمورات زبور داودی، که نزدیک به دو سوم آن مشابه مطالب

مرصاد است. ۳. رساله الطیور، این رساله از آثار دوره جوانی نجم و اقامت او در ری است. ۴. رساله ای کوچک به نام سراج القلوب ۵- منتخب دو رساله به نام های: حسرت الملوک و تحفه الحبيب که در کتابخانه ملی اتریش محفوظ است، چاپ نشده و عکسی از آن هم به ایران نرسیده است. ۶- اشعار نجم که حدود ۳۰۰ بیت است و اکثر آن ها در مرصاد العباد و رساله های دیگر او گنجانده شده است.

اهمیت مرصاد العباد

آن چه مرصاد العباد را جزو کتاب های درجه اول قرار داده، اهمیت آن از نظر زبان و ادب فارسی و نثر روان آن است. سبک این کتاب به شیوه واعظان سده ششم و مشابه آثار مجدالدین یغدادی، عین القضاة همدانی، احمد غزالی، میبدی و سخنان ابوسعید است و از نظر ویژگی های سبکی و دستوری اهمیت و اصالت دارد. از طرفی نثر کتاب، دربرگیرنده ظرایف اجتماعی، سخنان بزرگان و اشعاری نغز است و کاربرد گسترده لغات فارسی و اصطلاحات عرفانی، به ارزش آن افزوده. از ۴۵۵ بیت شعری که در آن گنجانده شده ۱۷۵ بیت از مؤلف است؛ ۱۲۸ بیت، بنا بر شواهد موجود متعلق است به شاعرانی چون: «رودکی، سنایی، خاقانی، خیام، فردوسی، ابوسعید ابوالخیر، بابا افضل کاشانی، مجدالدین یغدادی و...» و شاعر بقیه ابیات شناخته نشده است و گمان می رود که از مؤلف باشند.

از مرصاد العباد دو تحریر موجود است که تحریر دوم در مسائل اجتماعی آن عصر نکات افزوده ای دارد. از آن گذشته کلمات و عبارت هایی در تحریر دوم اضافه شده که متن را به صنایع لفظی و معنوی آراسته و از نظر سبک نگارش و دستور زبان از کهنگی آن کاسته شده است.